

Javaslat a

„Kurcatoroki zsilip”

települési értéktárba történő felvételéhez

A NEMZETI ÉRTÉK ADATAI

1. A nemzeti érték megnevezése: **Kurcatoroki zsilip**
2. A nemzeti érték szakterületenkénti kategóriák szerinti besorolása
 agrár és élelmiszergazdaság egészség és életmód épített környezet
 ipari és műszaki megoldások kulturális örökség sport
 természeti környezet turizmus és vendéglátás
3. A nemzeti érték fellelhetőségének helye
A Tisza bal parti töltésének 52+835 tkm szelvényében Mindszent várostól északra található. GPS koordináták: 46.528841809545 / 20.164786179688
4. Értéktár megnevezése, amelybe a nemzeti érték felvételét kezdeményezik
 települési tájegységi megyei külhoni magyarság
5. A nemzeti érték rövid, szöveges bemutatása, egyedi jellemzőinek és történetének leírása
A következő oldalakon:

A „Kurcatoroki” zsilip

Az 1879. évi nagy tiszai árvíz után – amelynek következtében Szeged városa is elpusztult – a Tisza folyó alsó szakaszának rendezésére, valamint a gyakori árvizek elleni védekezésre 1883-ban megalakult a Körös–Tisza–Marosi Ármentesítő és Belvív– szabályozó Társulat. E Társulat a megalakulása után évtizedeken keresztül jelentős vízépítési munkát végzett a Tisza folyó Csongrád és Szeged városok közötti szakaszának szabályozásával, az árvízvédelmi töltések kiépítésével és a Körös–Tisza–Maros folyók közötti térség belvizeinek elvezetésével. Ezekhez a munkákhoz kapcsolódva létesült 1885-ben a Tisza balparti árvízvédelmi töltését keresztező, téglából építve Kurcatoroki zsilip. A Tisza szabályozását megelőzően a Körös folyó a Tiszába való beömlése fölött két ágra szakadt.¹ Egyik ága Csongrádtól nyugatra haladt, míg a másik ága – a Kurca – Szentes–Szegvár mellett elhaladva Mindszentnél torkollott a Tiszába.

A XIX. évszázad közepétől napjainkig történt folyószabályozási és belvív mentesítési munkálatok jelentős vízföldrajzi változást okoztak a Tiszai–Alföld térségében. Az ősvízrajzi adottságok kihasználásánál elsősorban a Kurca folyó vízrendszere – és nem annyira a Tisza – töltött be jelentős szerepet. Jelentős számú baloldali mellékfolyó táplálta, melyeknek az Erdélyi–szigetegységig kiterjedő vízgyűjtő területe volt. Ehhez tartozott a Veker–, a Kórógy–, a Mágocs–, a Hajdú–, és a Ludas-ér vízfolyása. Ezek ma is a kurcai belvívrendszerhez tartoznak, azonban mint egykori folyók, napjainkban főcsatornaként működnek. Mindszent határának még ma is legfontosabb érhálózata a ludaséri rendszer.

A Tisza szabályozása a régebben horizontális irányban terjeszkedő víznek gátat vetett, azonban ez a hatalmas természetátalakító munka, hátrányos következményekkel is járt: a korábbi egy-két méteres szintingadozás helyett ugyanis a szűk térre szorított folyó 10 méternél nagyobb szintingadozásúvá vált. Különösen kedvezőtlen időjárási és vízviszonyok mellett tapasztalható a folyószabályozás hatása. Ilyenkor a Tisza árhullámainak egymásra futásával az Alsó–Tisza–völgyében nagy vízszintemelkedés következik be. Ez különösen akkor jelent veszélyhelyzetet, ha a Felső–Tiszától érkező árhullámmal összetalálkozik a Körösök és a Maros árvize is. A Tisza a Csongrád feletti mintegy 76 852 km²-nyi vízgyűjtőjéből viszonylag csendes árhullám levonulással jellemezhető, a Körösök szabályozása utáni 26587 km²-nyi vízgyűjtőjéből gyorsan lezajló áradások érkeznek a Tiszába. A XX. században észlelt legmagasabb árvízszint 1970-ben volt, amikor Szolnoktól Titelig mindenütt meghaladta a korábban mért vízszintet. Mindszenten a korábbinál 28 cm-rel (982 cm) magasabban tetőzött. A Tisza 2000. évi áradása a legtöbb helyen, így Mindszenten is meghaladta az imént említett adatot. Az új „rekord” 1000 cm lett. A 2006. évi árvíz még ezt is felülmúlta 62 cm-rel, így az eddig Mindszentnél mért legmagasabb vízállás 1062 cm.

A Tisza szabályozásának és a védgátak emelésének kezdetén a Kurca medrét a felső és az alsó torkolatánál is áttöltötték. Az összegyűlt belvizek levezetésére az alsó torkolatnál a Tisza védgátját időnként átvágták, majd a tavaszi tiszai árvizek idejére ismét helyreállították.

¹ n.n. *A Tisza balparti fővédvonalában épült „Kurcatoroki zsilip”* [Online], (20. bek.). Elérhetőség: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulturalis_ertekek_a_vilagban/Visegradi_oroszagok_techikai_2/pages/magyar/003_mo_muszaki_muem_ii.htm. [2014.11.28.]

Ez a művelet igen veszélyes és költséges volt. Emiatt az 1880-as évek elején felmerült az igény a Kurca torkolatánál egy zsilip megépítésére.

Az 1885-ben elkészült torkolati zsilip kettős feladatot látott el. Egyrészt a Tisza folyó közepes és kis vízállásai esetén gravitációsan biztosította a Kurca-ér és a belvizek bevezetését a Tiszába, másrészt a Tisza magas vízállásánál és árvizek esetén a műtárgy a zsilip táblájának lezárásával megakadályozta az árvizek befolyását a Kurca-vízfolyáson keresztül a mentett oldalra, és így biztosította az árvízvédelmi töltés mentett oldalán lévő mezőgazdasági területek és települések árvíz elleni védelmét. A Tisza magas vízállása idején a Kurcán érkező belvizek átemelésének céljából a későbbi években szivattyútelepeket építettek.²

A műtárgy Fromm Miklós királyi mérnök tervei alapján készült, az építkezés műszaki felügyeletét a Szegedi Magyar Királyi Folyammérnöki Hivatal végezte. A Kurcatoroki zsilipet – a térségben épült további két zsilippel, a Porgány-éri és a Kis-Tiszai zsilipekkel együtt – a Temes és Bega folyók szabályozásánál kialakított ún. „Torontáli állózsilipek” mintájára építették. A Kis-Tiszai zsilip 1886-ban egy tiszai árvíz következtében tönkrement és elbontották. Később állékonysági problémák miatt a Porgány-éri zsilipet is megszüntették. A két zsilip tönkremenetelét követően a Kurcatoroki zsilip állékonyságának növelésére a zsilip fenéklemét kb. 45 cm vastagságban felbetonozással megerősítették.³

Az árvédelmi töltést keresztező csőzsilip 2,20 m vastag sík alaplemeze téglatörmelék adalékú betonból készült, melyet fa szádfallal vettek körül. Az alaplemez felső síkja egyben a műtárgy folyásfenékszintje is volt. Az alaplemezre épült rá a téglafalazatú felmenő szerkezet, amely 4,0 m széles és 4,5 m magas téglaboltozatos csőtagból, a Tisza felőli aknából és a két műtárgyvég téglából épült ferde szárnyfalaiból állt. Az egynyílású műtárgyat egy darab nagyméretű, szegecselt acélszerkezetű táblával lehetett lezárni. Az elzárást kézi meghajtású két fogaslétrás mechanikus berendezés mozgatta. Az elzárás fölé az aknatetőre faszerkezetű gépházát építettek.

A műtárgyat 1964-ben felújították. A mozgó berendezés fölé ekkor épült az új vasbeton szerkezetű gépház. Az addig kézi meghajtású mozgó berendezést villamos meghajtással látták el. 1976-ban újabb felújítással az elzárótáblát utólag felszerelt gumilemez tömítéssel látták el.⁴

A 2000. évi rendkívüli magas szinten levonuló tiszai árvíznél a 115 éves zsilip megsérült, az elzáróberendezése üzemképtelenné vált. A műtárgy műszaki felülvizsgálata után, az üzemeltető Alsó-Tisza-vidéki Vízügyi Igazgatóság döntött a létesítmény felújításáról és korszerűsítéséről. A felújítás alapkonceptiója a műszaki korszerűsítés mellett az 1885-ben épült műemlék jellegű téglazsilip külső formájának megtartása volt.⁵

A 2000. évi árvíz idején üzemképtelenné vált zsilip felújítását már 2000 őszén megkezdték. A felújítás során az alábbi munkákat végezték el: a Tisza felőli oldalon levett acél szádfallal megnövelték a műtárgy állékonysági és szivárgási biztonságát, a térség vízrendezési munkáinak következtében alapvetően csökkent a műtárgyon átvezetendő víz mennyisége, csökkentették a téglaboltozatos szelvény belső nyílásméretét. A 4,0 m széles, 4,5 m magas téglaboltozatos átfolyó nyílásba egymás mellé 2 db ovális keresztmetszetű, járható méretű acél bélésű csövet építettek be, a bélésű csöveken kívüli teret gyengén vasalt betonnal kitöltötték. Ezzel az egész műtárgyat megerősítették, megakadályozták a belső téglaboltozat további károsodásának lehetőségét. A zsilipet a jelenlegi korszerű árvízvédelmi követelményeket és előírásokat kielégítő kettős biztonsági elzárással, újonnan beépített

² Uo. 20. bek.

³ Uo. 21. bek.

⁴ Uo. 23–24. bek.

⁵ Uo. 22. bek.

acélszerkezetű elzáró táblákkal és korszerű elektromechanikus mozgó berendezésekkel látták el. A kettős elzáráshoz a mentett oldalon új akna építésére volt szükség, aminek szerkezetét és homlokzatát a meglévő műtárgyhoz csatlakoztatták.⁶

A műemlék jellegű létesítmény csaknem 130 éve üzemelő, árvízvédelmi fővonalon lévő műtárgy. A létesítmény a Tisza bal parti töltésének 52+835 tkm szelvényében Mindszent várostól északra található. GPS koordináták: 46.528841809545 / 20.164786179688

6. Indoklás az értéktárba történő felvétel mellett

A még mindig működő lassan 130 éves műszaki megoldás megyei, de országos szinten is ritkaságszámba megy. E vízépítési műtárgy a Tisza folyó szabályozásának, s egyben az egykori Alsó–Tisza vidéki környezet soha vissza nem állítható vadregényes „vadvízországának” emlékét őrzi.

7. A nemzeti értékkel kapcsolatos információt megjelenítő források listája (bibliográfia, honlapok, multimédiás források)

n.n. *A Tisza balparti fővédvonalában épült „Kurcatoroki zsilip”* [Online]. Elérhetőség:

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulturalis_ertekek_a_vilagban/Visegradi_orzagok_techikai_2/page_s/magyar/003_mo_muszaki_muem_ii.htm. [2014.11.28.]

⁶ Uo. 24–25. bek.

MELLÉKLETEK

1. Az értéktárba felvételre javasolt nemzeti érték fényképe vagy audiovizuális-dokumentációja
2. A Htv. 1. § (1) bekezdés j) pontjának való megfelelést valószínűsítő dokumentumok, támogató és ajánló levelek
3. A javaslatához csatolt saját készítésű fényképek és filmek felhasználására vonatkozó hozzájáruló nyilatkozat

m

1. ábra. A Kurca torkolati zsilipje, rajz Cserna Károlytól 1888—ból

1. kép. A Kurca torkolati zsilipje a XX. század elején [Sulinet]

2. kép. A Kurca torkolati zsilipje a 2000–2001. évi korszerűsítés előtt [Sulinet]

3. kép. A Kurca torkolati zsilipje a 2000–2001. évi korszerűsítéskor (homlokzat és ferde szárnyfalak építése) [Sulinet]

4. kép. A Kurca torkolati zsilipje 2007-ben